Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»

Mykolaiv Institute of Human Development
The Academy of Management and Administration in Opole

SYSTEMY SPOŁECZNO-GOSPODARCZE REGIONU W WARUNKACH ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU: REALIZACJE I PERSPEKTYWY

SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: REALITIES AND PROSPECTS

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ РЕГІОНУ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Monograph

Opole 2022

ISBN 978-83-66567-42-9

Socio-Economic Systems of the Region in the Conditions of Sustainable Development: Realities and Prospects: Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2022; ISBN **978-83-66567-42-9**; pp. 396.

Authors

Andrii Zavhorodnii (Preface, 1.2, 1.3), Ruslan Skupskyi (1.1), Vladyslav Kyrychuk (1.1), Filip Pokusa (1.1), Ruslan Zubkov (1.2, 1.3), Liudmyla Dombrovska (1.2), Józef Kaczmarek jr. (1.2), Iwona Mstowska (1.3), Viktor Lyashenko (1.4), Wojciech Duczmal (1.4), Hnatenko Yevheniia (1.5), Samoilenko Anna(1.5), Marek Janicki (1.5), Oleksandr Melnyk (1.6), Valeriy Pozdeev (1.6), Tadeusz Pokusa (1.6), Valentyna Mazur (2.1), Daniel Palimąka (2.1), Anna Starieva (2.2), Mariola Macała (2.2), Anna Nikora(2.3), Dariusz Rogowicz (2.3), Gennady Vlasov (2.4), Bartosz Mirucki (2.4), Volodymyr Saienko (2.4), Volodymyr Vlasov (2.5), Kazimierz Łukawiecki (2.5), Hanna Tolchieva (2.5), Oleh Oliinyk (2.6), Alla Polovchenia(2.6), Maria Kapinus (2.6), Kacper Pokusa (2.6), Oleksandr Chumachenko (3.1, 3.2, 3.3), Katarzyna Syrytczyk (3.1).

Reviewers

Volodymyr Lagodiienko – Doctor of Sciences in Economics, Professor, Odesa National University of Technology (Odessa, Ukraine)
Natalia Ivantsova – Doctor of Sciences in Psychology, Professor (Mykolaiv, Ukraine)
Marian Duczmal – Doctor habilitation, Professor, Rector of The Academy of Management and Administration (Opole, Poland)

Editorial

Anna Starieva, Tadeusz Pokusa, Andrii Zavhorodnii, Ruslan Skupskyi,
Oleh Oliinyk, Valentyna Mazur, Oleksandr Melnyk, Mykola Ohiienko

Published by:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085
Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

100 copies

Authors are responsible for content of the materials

ISBN 978-83-66567-42-9

© Authors of articles, 2022
© University «Ukraine», 2022
© Publishing House WSZiA, 2022

ISBN 978-83-66567-42-9

Соціально-економічні системи регіону в умовах сталого розвитку: реалії та перспективи: Монографія. Ополе: The Academy of Management and Administration in Opole, 2022; ISBN 978-83-66567-42-9; 396 с.

Авторський колектив

Завгородній А.В. (Передмова, 1.2, 1.3), Скупський Р.М. (1.1), Киричук В.Г. (1.1), Pokusa F. (1.1), Зубков Р.С. (1.2, 1.3), Домбровська Л.В. (1.2), Kaczmarek J. (1.2), Mstowska I. (1.3), Ляшенко В.В. (1.4), Duczmal W. (1.4), Гнатенко Є.П. (1.5), Самойленко А.С. (1.5), Janicki M. (1.5), Мельник О.В. (1.6), Поздєєв В.О. (1.6), Pokusa T. (1.6), Мазур В.М. (2.1), Palimąka D. (2.1), Старєва А.М. (2.2), Масала М. (2.2), Нікора А.О. (2.3), Rogowicz D. (2.3), Власов Г.В. (2.4), Mirucki B. (2.4), Saienko V. (2.4), Власов В.Г. (2.5), Łukawiecki K. (2.5), Tolchieva H. (2.5), Олійник О.О. (2.6), Половченя А.Б. (2.6), Капінус М.А. (2.6), Pokusa K. (2.6), Чумаченко О.Ю. (3.1, 3.2, 3.3), Syrytczyk K. (3.1)

Рецензенти

Лагодієнко В.В. – доктор економічних наук, професор, Одеський національний технологічний університет (м. Одеса, Україна)
Іванцова Н.Б. – доктор психологічних наук, професор (м. Миколаїв, Україна)
Marian Duczmal – Doctor habilitation, Professor, Rector of The Academy of Management and Administration (Opole, Poland)

Редакційна колегія

Анна Старєва, Tadeusz Pokusa, Андрій Завгородній, Руслан Скупський, Олег Олійник, Валентина Мазур, Олександр Мельник, Микола Огієнко

Видавництво:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085
Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

100 примірників

Автори несуть відповідальність за зміст матеріалів

ISBN 978-83-66567-42-9

© Автори статей, 2022
© Університет «Україна», 2022
© Видавництво WSZiA, 2022

CONTENTS

PREFACE…… 8

PART 1. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT…….. 11

1.1 Strategic concept of sustainable development of the regional tourist sphere…….. 11

1.2 Technological innovations as a way to improve the competitiveness of the food industry…….. 34

1.3 The impact of non-profit financial institutions on the development of the regional economics…….. 50

1.4 Improvement of the innovative policy of a company …….. 78

1.5 Theoretical and methodological aspects of formation of the operating and financial budgets of a company …….. 105

1.6 Mathematical modeling of the microeconomics' production object on the example of private institution of higher education …….. 130

PART 2. REALITIES AND PROSPECTS OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY…… 154

2.1 Peculiarities of personality development of higher education students with special educational needs …….. 154

2.2 Formation of sivic competencies of higher education students in the conditions of sustainable development of Ukraine …… 176

2.3 Modern dominants of training of special education teachers in the context of establishing of inclusive education in Ukraine …….. 214

2.4 Diagnosis and correction of psychophysiological conditions of persons with special educational needs in higher education institutions…….. 245

2.5 Socio-psychological adaptation and coping-strategies of the individual in different conditions of socialization…..... 265

2.6 Ensuring the rights, freedoms and responsibilities of Ukrainian citizens in the conditions of democratic reforms…….. 293

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…… 8

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ…….. 11

1.1 Стратегічний концепт сталого розвитку туристичної сфери регіону…….. 11

1.2 Технологічні інновації як шлях вдосконалення конкурентоспроможності харчової промисловості…….. 34

1.3 Вплив неприбуткових фінансових установ на розвиток економіки регіону …… 50

1.4 Вдосконалення інноваційної політики підприємства…….. 78

1.5 Теоретико-методичні аспекти формування операційного та фінансового бюджетів підприємства…… 105

1.6 Математичне моделювання виробничого об'єкту мікроекономіки на прикладі приватного закладу вищої освіти…… 130

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА…….. 154

2.1 Особливості розвитку особистості здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами…… 154

2.2 Формування громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти в умовах сталого розвитку України…… 176

2.3 Сучасні домінанти підготовки спеціальних педагогів у контексті усталення інклюзивної освіти в Україні…… 214

2.4 Діагностика та корекція психофізіологічних станів осіб з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти…… 245

2.5 Соціально-психологічна адаптація і копінг-стратегії особистості в різних умовах соціалізації…… 265

2.6 Забезпечення прав, свобод та обов'язків громадян України в умовах демократичних реформ…… 293

8. Томчук М. І., Комар Т. О., Скрипник В. А. Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами: монографія. Вінниця: Глобус-Прес, 2005.

2.5. Socio-psychological adaptation and coping-strategies of the individual in different conditions of socialization.

Соціально-психологічна адаптація і копінг-стратегії особистості в різних умовах соціалізації.

У процесі соціалізації особистості за умов сучасної дійсності однією з її найважливіших складових є здатність до швидкої та ефективної соціально-психологічної адаптації. Багато в чому це пов'язано із серйозними проблемами адаптації особи у 21столітті під впливом різких змін соціального середовища та постійно наростаючих стресів. У свою чергу, їх негативний вплив на психіку часто призводить до значних порушень у вигляді дезадаптованості особи. Виходячи з реалій суспільства, істотного значення набуває не тільки адаптаційні можливості особистості, її стійкість до негативного впливу стресів, а й здатність їх ефективно долати, вироблення як прийнятних еталонів, так і нестандартних стратегій поведінки у різних умовах соціалізації. Вирішення цієї проблеми можливе насамперед із позицій соціальної психології особистості та різних складових копінг-поведінки.

У зв'язку з цим питання соціально-психологічної адаптації, стресостійкості та конструктивності поведінки є особливо актуальними сьогодні. Навіть більше – професійним обов'язком сучасних психологів є їх моніторинг у різних груп населення.

Під час соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, які дають їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація завжди відбувається паралельно як через стихійний вплив на особистість різних обставин життя,

так і через цілеспрямоване формування особистості. Людина поступово залучається до різних соціальних груп, намагаючись стати її частиною, осягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми» (тобто, ідентифікувати свою групу та себе у групі). А це вже позбавляє індивіда почуття самотності, надає відчуттів сили і впевненості, спонукає до здійснення активного впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду.

Таким чином, соціалізація є процес формування особистості і починається з народження індивіда і триває протягом усього його життя. У психологічній науці прийнято виділяти кілька етапів у процесі соціалізації. Так, А. Л. Журавльов виділяє ранню соціалізацію (період до вступу дитини до школи та стадія навчання), трудову (активна професійна діяльність) та післятрудову [7, с.91]. На наш погляд, найбільший інтерес представляють перші два етапи соціалізації. На стадії навчання відбувається активне формування особистості, її становлення та самовизначення у виборі професії. Тобто це важливий період життя молодих людей, перед вступом у доросле життя.

Другий етап включає входження особи до професійної діяльності та трудового колективу, знайомство з соціальними та професійними вимогами у межах професійної соціалізації та в цілому знаменує формування професіонала. Саме на цьому етапі відбувається розширення кола соціальних зв'язків і відносин, зміна статусу, особистість набуває великої самостійності, мобільності, критичності у сприйнятті навколишньої дійсності [7, с.98-99].

Крім інших соціальних інститутів, соціалізація в цей період відбувається вже на основі власного досвіду в соціальних відносинах. Два періоди соціалізації тісно пов'язані одне з одним.

Основними формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація.

Інтеріоризація (франц. interiorisation – перехід ззовні всередину, від лат. interior – внутрішній) – формування внутрішніх структур людської психіки за допомогою засвоєння зовнішньої соціальної діяльності, присвоєння життєвого досвіду, становлення психічних функцій та розвитку взагалі. Будь-яка складна дія перед тим як стати надбанням розуму, має бути реалізована зовні. Завдяки інтеріоризації ми можемо вести внутрішній діалог і думати, не заважаючи оточуючим. Цей термін розроблявся Л. С. Виготським у психологічній теорії розвиваючого навчання, а також у межах психоаналітичного підходу французькими психологами П'єром Жане, Жаном Піаже, Анрі Валлоном [8].

Соціальна адаптація (лат. adaptatio – пристосовуватись) – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін[18, с.44].

Цей процес вказує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Узагальнюючи сучасний рівень розвитку соціально-психологічних концепцій адаптації І.А. Красильников та В.В. Костянтинов пишуть, що «адаптація – це цілісний, системний процес, що характеризує взаємодію людини з природним та соціальним середовищем; особливості процесу адаптації визначаються психологічними властивостями людини, рівнем її особистісного розвитку, що характеризується досконалістю механізмів особистісного регулювання поведінки та діяльності; критеріями адаптованості можна вважати не тільки виживання людини та знаходження місця у соціальній структурі, а й загальний рівень психологічного здоров'я, здатність розвиватися відповідно до свого життєвого потенціалу, суб'єктивне почуття самоповаги та усвідомленість життя» [8, с. 937].

С. А. Шапкін і Л. Г. Дика представляють адаптацію як процес формування стратегій подолання з важкою ситуацією із залученням різних рівнів регуляції, в якому системоутворюючим фактором адаптації є мотиваційно-вольові стратегії. Ці стратегії як раз і визначають силу й спрямованість процесів забезпечення діяльності – енергетичних, емоційних та когнітивних [22]. А. А. Купрін зазначає, що соціально-психологічну адаптацію можна розглядати і як процес, і як стан, що є результатом взаємодії суб'єкта адаптації із зовнішнім середовищем [10]. І. А. Красильников та В. В. Константинов вказують на існування таких видів адаптації, як професійна, соціально-економічна, економіко-психологічна, соціально-психологічна [8].

А. М. Сухов під соціально-психологічною адаптацією розуміє «…опанування особистістю участі при входженні до нової соціальної ситуації». За результативністю він розрізняє позитивну та негативну сторони адаптивності, а за механізмом здійснення – добровільну та примусову [18, с.44].

Розглядаючи проблематику соціально-психологічної адаптації, А. О. Реан визначає найефективніший її тип – «ймовірнісно-комбінований». Він здійснюється внаслідок оцінки ймовірності успішності адаптації при різних типах адаптаційної стратегії. Так, при виборі стратегії особистістю оцінюються: 1) вимоги соціального середовища (сила, ступінь ворожості, ступінь обмеження потреб особистості, дестабілізуючі впливи); 2) потенціал особистості щодо зміни, пристосування середовища до себе; 3) ціна зусиль під час вибору стратегії зміни середовища або себе (фізичні, психологічні витрати) [14].

H. Thomae, який працює в межах процесуально-динамічного підходу розглядає зміну життєвої ситуації та самої особистості через використання «технік-дій» для затвердження тієї чи іншої «теми

життя». Усю сукупність «технік» буття» він називає системами пристосування, під якими їм розуміються не лише необхідні обставинами зміни людиною себе, а й перетворення ситуацій відповідно до власних можливостей та цілей.

Під стратегією подолання, він розуміє свідомо регульовану дію особи, яка становить лише невелику частину її проявів на життєві проблеми.

Провівши докладний аналіз теоретичних поглядів H. Thomae [29], Л. І. Анціферова розглянула процеси адаптації у контексті подолання особистістю важкої життєвої ситуації. Зміна умов життєдіяльності (втрата тих чи інших цінностей), на її думку, дезорганізує психічну діяльність та викликає необхідність у новій копінг-поведінці. Нею сформульовано важливе методологічне положення щодо необхідності врахування попереднього життєвого досвіду суб'єкта (особистісний потенціал) при дослідженні копінгових форм поведінки [2].

У гуманістичній психології є різне розуміння суті, ролі та місця конструктивних / неконструктивних реакцій у адаптаційному процесі. К. Роджерс відносить неконструктивні реакції до проявів психологічних механізмів емоційних порушень[15]. Інший гуманістично орієнтований психолог А. Маслоу вважає, що вони властиві і здоровим людям. Він наводить критерії конструктивних реакцій: врахування вимог соціального середовища, спрямованість на вирішення певних проблем, чітке уявлення про мету, усвідомленість поведінки.

В. М. Григор'євою та В. М. Тхостовим запропонована досить повна та несуперечлива когнітивно-поведінкова модель реакцій на стресогенні подразники, у якій виділено чотири групи адаптивних когнітивно-поведінкових реакцій людини на стресовий вплив:

1) придушення людиною агресії (втеча, ухід) та мирне розділення (самовідалення) із «супротивником»;

2) поведінкове вираження агресії і насильницьке розставання з «супротивником», який чинить опір;

3) поведінковий вираження агресії та зближення із «супротивником», який чинить опір (наступ, напад, завоювання), що завершується його насильницьким перетворенням;

4) придушення людиною своєї агресії (стимулювання змін у собі), прояв прихильності до тривожного об'єкту.

Кожен із типів поведінкових реакцій має безліч варіантів. В свою чергу, виділяють п'ять видів взаємодії реальності та індивіда: пристосування, боротьба (протистояння), хворобливе протистояння, ухід, ігнорування. Гармонійна людина,як правило, обирає пристосування у плані прийняття групових цінностей, однак, не виключається, що особистість може вдатися до стратегії «уходу», якщо соціум нав'язує цінності, які вона не може прийняти.

Глибоко проблему соціальної адаптації досліджував М. В. Ромм [16], акцентуючи увагу на інформаційно-інтелектуальній адаптації, коли вирішальне значення має семантична адекватність індивідуальної інтерпретації інформації.

Будь-яка істотна зміна параметрів середовища та діяльності вимагає переосмислення ситуації та мотивують суб'єкта на пошук нової інформації як основи для інтерпретації ситуації та конструювання прийнятної адаптивної стратегії. Остання є системою соціальних, психологічних, інформаційних прийомів, з допомогою яких особистість отримує можливість інтерпретативного конструювання адаптаційного простору.

Для формування ефективних форм соціально-психологічної адаптації важливе значення мають психологічні механізми подолання

важких ситуацій (копінг-поведінкові стратегії), які знижують ризик виникнення дезадаптації або повністю адаптують особистість. І. Г. Малкіна-Пих зазначає, що владнаюча поведінка реалізується за допомогою застосування різних копінг-стратегій на основі ресурсів особистості та середовища. Так, одним із найважливіших ресурсів середовища є соціальна підтримка, а до особистісних ресурсів належать: адекватна «Я-концепція», позитивна самооцінка, низький нейротизм, інтернальний локус контролю, оптимістичний світогляд, емпатичний потенціал, здатність до міжособистісних зв'язків та інші психологічні конструкти [11].

Владнаюча або долаюча поведінка в західній і вітчизняній психології позначено поняттям «копінг» («coping behavior») походить від англійського «соре» – долати; українською мовою його перекладають як адаптивне, владнаюча поведінка, або психологічне подолання; воно включає всі види взаємодії суб'єкта із завданнями зовнішнього або внутрішнього характеру та загалом характеризує стиль реагування людини на стресову ситуацію. Цей процес може бути конструктивним (ефективним) чи неконструктивним (наприклад, призводити до погіршення взаємодії людини у соціумі та її дезадаптації). Сучасні дослідники виділяють велике розмаїття способів подолання важких ситуацій, або coping-механізмів, починаючи від механізмів психологічного захисту та індивідуальних реакцій, до життєвих стратегій. Проте вичерпно вирішити проблему визначення єдиної ознаки успішної coping-поведінки як критерію психологічної адаптації особистості в даний час поки що не вдається. Таким чином, копінг-поведінка – це діяльність особи з підтримки чи збереження балансу між вимогами середовища та ресурсами, що задовольняють ці вимоги. Воно краще адаптує людину в ситуації, допомагаючи їй опанувати нею, послабити або пом'якшити її вимоги, підтримати

її благополуччя, фізичне та психічне здоров'я та задоволеність соціальними відносинами. Поведінка подолання ініціюється ситуацією, в якій людина відчуває стрес і завершується, коли ситуація для суб'єкта втрачає свою значущість.

О. В. Лапкіна вважає, що в зарубіжній теорії копінгів виділяються три основні підходи до їх тлумачення. Перший, диспозиційний, намагається виявити риси особистості, що покращують результативність використання копінгу та подолання стресу, та копінгстилі, які є оптимальними для застосування у проблемних ситуаціях, щоб поліпшити психічне здоров’я та благополуччя людини. Другий – ситуаційний (динамічний) зосереджується на вивченні копінг-стратегій, що змінюються зі зміною ситуації, тобто на аналізі впливу ситуації на вибір копінгів. Даний підхід передбачає, що саме характер ситуації зумовлює використання певного копінгу. Третій, інтегративний, узагальнюючий підхід, покладається на думку, що обидва фактори: диспозиційні та ситуаційні, – впливають на вибір копінг-стратегії.

Так, в концепції Н. Хаан процес копінгу проявляється як «реалістичні та гнучкі думки та дії, спрямовані на вирішення проблеми та зниження стресу чи внутрішнього конфлікту, що вважається людиною складним емоційним станом». [25] С. Карверз колегами вважають, що копінг – це поведінка особистості, спрямована на підтримання рівноваги між вимогами середовища до людини та її ресурсами / можливостями задовольнити ці вимоги, на її оптимальну адаптацію до ситуації, щоб подолавши її, послабити дію її вимог [24].

С. Грабовська та М. Єсип розуміють копінг як когнітивні, емоційні та поведінкові зусилля людини (за суттю, як соціальну установку), спрямовані на подолання труднощів і проблем у процесі її взаємодії

з довкіллям, уточнюючи, що когнітивні зусилля застосовуються для аналізу проблеми, пошуку альтернатив виходу із ситуації, створення плану дій тощо; емоційні – для контролю переживань людини, для пошуку емоційної підтримки в оточуючих; поведінкові зусилля дають людині змогу досягти бажаного результату [20, с. 48].

Т. Л. Крюкова, досліджуючи копінг поведінку, зазначає такі її характеристики: усвідомленість, можливість вибору способу подолання, цілеспрямованість, контрольованість, соціально-психологічну обумовленість, можливість навчитися способам подолання [20, с. 48].

Варто також зауважити, що практично з часу початку активного вивчення копінгу в контексті подолання стресу, в науці з'явилися спроби розмежувати зміст понять «копінг» і «психологічний захист». І одна з перших з них належить саме Р. Лазарусу з колегами, які виокремили такі ознаки, що відрізняють дані поняття:

• часова спрямованість – захист зазвичай намагається вирішувати проблему «тут і тепер», не враховуючи перспективи; подолання ж зорієнтоване на передбачення / усвідомлення майбутнього значення дій, наслідків їх результатів;

• інструментальна спрямованість – захист зорієнтований егоцентрично, він прагне відновити відчуття психічного благополуччя людини, не зважаючи на інтереси оточуючих, тоді як подолання є проявом соціально прийнятних способів адаптивної поведінки з урахуванням інтересів оточуючих;

• функціонально-цільова значимість – захист виконує функцію регуляції / повернення нормального емоційного стану індивіда, тоді як для подолання дія спрямовується на відновлення порушених відносин між оточенням і особистістю;

• модальність регуляції – для подолання характерні пошук потрібної інформації, безпосередні дії, рефлексія;

• для захисту – подавлення, втеча / уникання [26].

Н. Хаан зазначає, що копінг і захист відрізняються різною спрямованістю: на продуктивну, або на слабку адаптацію. Копінг-ресурси, на думку вченої, починають діяти з моменту прийняття виклику, який «запускає» усі структури особистості, спрямовуючи їх для забезпечення адекватної відповіді. У тих же ситуаціях, коли наявне / готове вирішення проблеми не підходить, виникає копінг. А випадок, коли нові вимоги сприймаються як непосильні для особистості, зумовлює появу психічного захисту, який зменшує психотравму, «усуваючи» дійсність.

При цьому захисти Н. Хаан вважає ригідними, емоційно неадекватними, невідповідними реальності внутрішньо особистісними процесами, тоді як копінги – зорієнтовані назовні, на взаємодію з оточуючими [25].

Копінги вченою вважаються зорієнтованими на «об'єктивність сприйняття ситуації, адекватне відображення причинно-наслідкових зв'язків, реалістичну самооцінку, компетентні та вільні вирішення проблемної ситуації», тоді як захисти сприймаються нею як більш жорстка, вимушена реакція, що «викривлює чи невірно адресує індивідуальний досвід та реакції людини».

Н. Хаан також виділила десять загальних механізмів захисту еґо, кожен з яких може проявлятися як захист і у копінговому варіанті (до прикладу, така пара: раціоналізація – логічний аналіз людиною ситуації та власної поведінки) [25]. Цікаво, що крім захистів і копінгів Н. Хаан виділяє третю, найменш розвинуту модальність еґо-процесів, фрагментацію.

Зазначимо: це виглядає логічним: пасивно захищатися – це ніби чимось закриватися, відгороджуватися від проблем, тоді як намагатися подолати – це бажання і дії щодо вирішення проблем чи в крайньому випадку, зменшення їх реальної дії. Тобто можна «справитися» з проблемою, зробивши вигляд, що її немає, або – вирішивши її в реальності.

Цікаву, але неоднозначну думку висловлює і Л. І. Анциферова, вважаючи, що особи, які використовують механізми психічного захисту в проблемних ситуаціях, сприймають світ як джерело небезпек, мають невисоку самооцінку та забарвлений песимізмом світогляд. Ті ж, хто в таких ситуаціях віддає перевагу конструктивним перетворюючим стратегіям, копінгам (подоланню) виявляються особистостями з позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя, оптимістичним світоглядом [2].

В. Ташликов, висловлюючи досить раціональну, на наш погляд, думку, вважає, що використанням захисних механізмів індивід прагне зберегти стійке положення своєї системи ставлень та самооцінки. Тоді як копінг-стратегії застосовуються для зміни цієї системи, порушення її рівноваги з метою переведення на новий, вищий рівень функціонування, що в подальшому розширить можливості людини долати труднощі [20, с. 50].

Тобто, захист і копінг відрізняються скоріше не активністю / пасивністю, а дещо різними функціями та різним впливом на життя і світогляд особистості. О. В. Кружкова пропонує багато різних параметрів, за якими можна відрізнити копінг і захист, іноді – повторюючи вже відоме в психології, іноді – очевидні, як на нас (зокрема, «різні основи класифікації»), при визначенні їх відмінностей, тому зупинимося лише на тих диференційних ознаках

даних феноменів, які, на нашу думку, є відносно новими та найбільш визначальними у даному контексті.

По-перше, це визнання вченою схожості «генеральної мети» та завдань, які вирішують копінг і захист («збереження оптимального рівня життєдіяльності та психічного самопочуття у важких життєвих ситуаціях», позитивного несуперечливого Я особистості, цілісності її Я-концепції), що в подальшому їх відрізняє: захист містить реакцію на одиночну загрозу чи серію послідовних подразників, що порушують відчуття благополуччя людини, він є окремим випадком. Це тактика, що дозволяє вирішити проблему лише на певний час (згадаймо, насправді проблемна ситуація нікуди не зникає, продовжує діяти).

Копінг є стратегією, він пропонує розгорнутий і відносно детальний план дій та перспективу вирішення проблеми остаточно, як для особистості, так і для її соціального оточення. Проте, тоді як захист попереджає можливість травмуючої інформації вплинути на Я-образ, подолання сприяє «реабілітації» особистості у власних очах, активно змінюючи смисл ситуації чи ставлення до неї. Тобто саме в цілому, діючи послідовно, на нашу думку, захист і копінг підтримують і забезпечують психічне благополуччя особистості в проблемній ситуації. При цьому захист – зберігає і стабілізує досягнуте, оберігаючи психіку від травми, проте не враховує зовнішніх обставин і ймовірне порушення в зовнішній адаптації. Копінг же, на думку вченої, до якої ми приєднуємося, водночас зорієнтований на внутріособистісне та соціальне благополуччя особистості [20, с. 51].

Отже, захист сприяє внутрішній, а копінг – зовнішній адаптації людини. Тому захист використовує лише внутрішні ресурси особистості, тоді як копінг може застосувати і соціальні ресурси, наприклад, підтримку інших людей. О. В. Кружкова підсумовує (і ми приєднуємося

у цьому висновку до неї), що між захистом і подоланням є відмінності, що дозволяє їх визначити як самостійні, хоч і «близькоспоріднені» феномени. Крім того, на нашу думку, вже за визначенням психологів, що захист зорієнтований на внутрішній світ людини, а копінг – назовні, мав би слідувати логічний висновок, що їх варто не протиставляти, а об'єднувати як взаємодоповнюючі явища, що разом можуть становити певну цілісність.

S. Kocijan-Lovko з колегами зазначають, що механізми захисту еґо діють на підсвідомому рівні, щоб вирішувати або приховувати тривоги та конфлікти, тоді як стилі подолання труднощів є когнітивними реакціями, які сприяють адаптації людини до стресу [20, с. 50].

На нашу думку, цікавим зауваженням, що прямо стосується проблеми диференціації захистів та копінгів є думка M. Dombcka, що наукова література, яка аналізувала захисти, фокусувалася на психічних захворюваннях, де використання захистів лише підтримувало захворювання, а не знижувало його прояв. Тоді як копінги вивчалися когнітивно-орієнтованими дослідниками, які аналізували подолання стресу. Ці дослідження зосереджувалися на вивченні психічного здоров'я та зрілих способах подолання стресу та поліпшення здоров'я [24].

С. І. Корсун і Т. А. Ткачук, підсумовуючи, зазначають очевидне: дотепер єдина узагальнена думка щодо співвідношення захистів та копінг-поведінки в науці відсутня, більш того, окремі дослідники проблеми «продовжують використовувати термін «копінг» у значенні психологічних захистів», можливо, тому, що, як вважає Е. Т. Соколова, окремі захисні механізми здатні за ефективністю протидії стресам наближатися до копінгів, навіть «перетворюватися на раціональні, конструктивні … стратегії вирішення важких ситуацій», що дозволяє розділення захистів і копінгів вважати «дещо умовним» [20, с. 52].

Проблема ефективності або неефективності копінгу багато в чому пов'язана з поняттям копінг-стратегії, під яким розуміють прийоми та способи, за допомогою яких відбувається процес подолання. Відповідно до концепції, запропонованої дослідниками Р. Лазарусом та С. Фолкманом, існує два основних типи стратегії – проблемно-орієнтований копінг та емоційно-орієнтований копінг [26].

Так, проблемно-орієнтований копінг, пов'язаний зі спробами людини покращити відносини «людина-середовище» шляхом зміни когнітивної оцінки ситуації, що склалася, наприклад, через пошук інформації про те, що робити і як вчинити.

Емоційно-орієнтований копінг (уникнення або заперечення проблемної ситуації, гумор тощо) має на меті знизити фізичний або психологічний вплив стресу і включає в себе думки та дії, які дають почуття полегшення, але не спрямовані на усунення проблеми. При цьому кожна людина, щоб упоратися зі стресом, використовує комплекс прийомів та методів як проблемно-орієнтованого, так та емоційно-орієнтованого копінгу [26].

Як вважають К. С. Карвер, М. Ф. Шреєр Дж. К. Вейнтрауб, найбільш адаптивними копінг-стратегіями є ті, що спрямовані безпосередньо на вирішення проблемної ситуації (активні дії з усунення джерела стресу, планування своїх дій щодо проблемної ситуації, пошук допомоги або поради у свого соціального оточення, визнання реальності ситуації тощо.). Не дозволяють адаптуватися повною мірою прийоми подолання, пов'язані з емоційним реагуванням у проблемній ситуації, запереченням стресової ситуації або відмови від вирішення проблеми [23].

Від здатності виробити ефективні та адекватні стратегії подолання складних ситуацій багато в чому залежить можливість самореалізації особистості, а іноді й життя людини. Вміння опановувати важкими ситуаціями є досить важливим показником рівня соціально-

психологічної адаптації особистості. Особливого значення на сучасному етапі розвитку суспільства набуває вивчення взаємозв'язку цих явищ у різних умовах соціалізації особистості. Розглянемо це на прикладі студентів молодших курсів (дотрудова соціалізація) та співробітників поліції, які реалізують себе в екстремальних умовах професійної соціалізації.

Порівняльний аналіз досліджуваних явищ дозволить найчіткіше простежити зміни адаптаційних можливостей особистості у стресових ситуаціях та способи їх подолання. У зв'язку з цим необхідно підкреслити значну роль професійної соціалізації у формуванні зрілої та соціально-адаптованої особи. Як вважає І. В. Арендачук, «у процесі професійної соціалізації під час здійснення діяльності соціономічного типу особистість опановує досвід встановлення та підтримування контактів з людьми, вчиться розуміти їх стани, надавати вплив на інших, виявляти витримку, спокій та доброзичливість» [3]. Автор звертає увагу на те, що у процесі діяльності надзвичайно високим є ризик виникнення конфліктних чи напружених ситуацій спілкування.

При вивченні ефективності подолання виявляється його зв'язок з психічним благополуччям, тому що основним критерієм ефективності стає зниження рівня невротизації, яке можна оцінити за зменшення проявів депресії, тривожності, дратівливості та психосоматичних симптомів, ослаблення почуття «уразливості» до стресів. Ефективними стратегіями подолання вважаються перетворення ситуації або її переосмислення, найменш ефективними – уникнення та самозвинувачення [27]. Ефективність захисних форм подолання оцінюється неоднозначно: наприклад, спотворене розуміння ситуації N. Naan [27] вважає дезадаптивним, а P. Becker упевнений, що за рахунок такої поведінки досягається ослаблення стресу, що дозволяє суб'єкту

краще мобілізувати енергію для активного подолання складнощів [4, с. 189].

Також неоднозначно оцінюються емоційно-експресивні форми копінгу. З одного боку, вираження почуттів вважається конструктивним способом подолання стресу, а з іншого, за даними психосоматичних досліджень, стримування негативних почуттів є фактором ризику порушення психологічного здоров'я [19]. На вибір тієї чи іншої форми протистояння життєвим труднощам впливає належність людини до певної соціальної групи, її соціальний досвід та статеворольові стереотипи. Так, жінки переважно схильні до емоційного долання та психологічних захистів, а чоловіки віддають перевагу шляху перетворення зовнішньої ситуації [22].

Зіставляючи поведінку студентів-афроамериканців та білих американських студентів в умовах навчальних стресів, J. Jung та H. Khalsa [2, с.190] показали, що студенти-афроамериканці частіше чекають на їх прихід і обирають активні дії у важких ситуаціях, розраховуючи при цьому на підтримку сім'ї. Для білих студентів характерна орієнтація на підтримку друзів та їх копінг, загалом, менш ефективний. D. Shek [28] на прикладі працюючих чоловіків і жінок у Китаї показав, що у різних сферах відносин при стресах для жінок характерний пошук соціальної підтримки, а для чоловіків – спроби усунути неприємну ситуацію. У дослідженні найпоширеніших об'єктів конфліктної поведінки M. Jerusalem та R. Schwarzer [2, с. 190] виявили, що вибір стратегії подолання конфлікту залежить від статусу опонента. E. Wells-Parker [2, с. 190] показав рольову специфіку подолання важких ситуацій повсякденності у жінок у тих чотирьох основних ролей: професіонала, дружини, матері та керуючого фінансами. Жіночі стратегії виявилися активнішими, інструментальнішими в сім'ї, що показує обумовленість копінг-стратегії історичним (при поділі на традиційно

чоловічі та жіночі сфери занять) або соціальним досвідом. Таким чином, перевага стратегій подолання частково детерміновано досить глибокими культурно-історичними корінням, гендерними та соціальними стереотипами.

Сучасні дослідники виділяють велике розмаїття «coping»-механізмів, починаючи від механізмів психологічного захисту та індивідуальних реакцій до життєвих стратегій. Однак через велику чисельність різних поглядів вичерпно вирішити проблему визначення єдиної конституюючої ознаки успішної «coping»-поведінки як критерію психологічної адаптації особистості сьогодні поки що не вдається.

На наш погляд перспективним щодо успішності соціально-психологічної адаптації особистості можливим є аналіз зв'язків різних стратегій копінг-поведінки з внутрішньоособистісними конфліктами. Внутрішньоособистісна адаптація в першу чергу пов'язана з можливостями суб'єкта вирішувати свої інтрапсихологічні конфлікти у формі копінг-поведінки. Розуміння ж структури та ієрархії ціннісно-мотиваційної сфери особистості як сфери її внутрішніх конфліктів з методологічних позицій сучасної вітчизняної та зарубіжної психології визначає розуміння вищих регуляторно-поведінкових адаптивних механізмів життєдіяльності людини.

Суб'єктивна недосяжність чи втрата (конфліктність) тих чи інших цінностей, до яких прагне особистість у процесі життєвого шляху, може призвести до порушення механізмів емоційної саморегуляції, що обов’язково позначиться на варіативності копінг-поведінки. Введення поняття «копінг-дія» не обов'язково б відображало предметно-практичну сторону діяльності; воно могло б включати клас розумових дій, пов'язаних із переоцінкою ціннісно-смислової системи особистості. Ми вважаємо, що поняття «копінг-поведінка» і «копінг-дія»

можуть бути використані при описі різних етапів особистісного подолання важких життєвих ситуацій.

З розвитком когнітивної психології фокусом уваги дослідників у детермінації поведінки виступила та психологічна реальність, яка чітко позначена поняттям «суб'єктивна інтерпретація ситуації та своїх можливостей», як суб'єкт сприймає себе у цій точці свого життєвого простору. У більшості випадків когнітивна оцінка ситуації є важливою змінною, що впливає на ініціацію того чи іншого типу копінг-поведінки, здатної подолати труднощі, що виникли або певні бар'єри. Варіативність подолання поведінки зумовлена системною організацією психічної діяльності особи суб'єкта.

Проблему копінг-діяльності особистості у критичних життєвих ситуаціях доцільно аналізувати з уже наявних класифікаційних типів ситуацій. Ф. Є. Василюк виділяє чотири типи критичних ситуацій: стрес, фрустрація, конфлікт та криза [8, с. 936].

Емоційний стрес може бути описаний у термінах тих емоцій, які становлять суть цього конкретного переживання. Емоційний стрес виникає лише на таку ситуацію, яка носить екстремальний характері і суб'єктивно сприймається як важкопереборна.

Стрес багато у чому носить неусвідомлюваний компонент і являє собою насамперед фізіологічну реакцію організму.

Сучасне визначення поняття «фрустрація» надається як психічний стан людини, що викликаний об'єктивно чи суб'єктивно нездоланними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети із задоволення певної потреби. Бар'єри на шляху до мети можуть бути зовнішні та внутрішні, психологічні та соціальні. Поведінка людини, яка фруструє, спрямована на перешкоду. Емоційне регулювання поведінкою людини детермінується когнітивною матрицею

того чи іншого переживання, зумовленого суб'єктивною інтерпретацією можливості подолати перепону.

Внутрішній конфлікт розгортається між різними мотиваційними утвореннями у свідомо-несвідомій сфері особистості. Сприймається людиною власне емоційне переживання, суб'єктивно інтерпретується як значуща для неї психологічна проблема, яка вимагає свого вирішення та викликає внутрішню роботу, спрямовану його подолання.

У стані кризи загроза втрати життєво важливої цінності, яка безпосередньо співвідноситься з «Я» суб'єкта, що потрапив до важких життєвих умов, сприймається (механізм антиципації) як невідворотна подія та відсутність власних можливостей (ресурсів) усунути проблему або усунутись від об'єкта-загрози.

В емоційній сфері можуть виникати змішані та погано диференційовані емоції та почуття. Провідними переживаннями тут можуть бути страх і пов'язана з ним тривога, депресія, гнівні афективні реакції екстра- та інтротенсивного типу, почуття безсилля та астенії, «постріл» стенічних проявів, клініка гострого горя. Проте, як зазначає Л. І. Анціферова, конфлікт може виникнути лише за певних зовнішніх (ситуаційно-об'єктивних) та внутрішніх умов, які носять ціннісно-мотиваційний та смисловий характер [2, с.10].

Слід зазначити, що поняття «криза» за логічним обсягом, на наш погляд, ширша, ніж обсяг поняття «конфлікт», оскільки торкається вищих екзистенційно-смислових рівнів особистісної організації людини. Конкретна подія може торкнутися відразу всіх «вимірів життя», викликавши одночасно і стрес, і фрустрацію, і конфлікт, і кризу. Спроба розмежувати ознаки критичних ситуацій є наразі досить важким, але важливим моментом у плані психологічного аналізу ситуації, оскільки сприяє більш точному опису характеру критичної ситуації,

в якій опинилася людина, а від цього залежить правильний вибір стратегії психологічної допомоги.

Отже, сьогодні автори найбільш адаптивними (конструктивними) копінг-стратегіями вважають ті, що спрямовані на вирішення проблемної ситуації (активні дії щодо усунення джерела стресу, планування своїх дій щодо проблемної ситуації, пошук допомоги або поради у свого соціального оточення, визнання реальності ситуації і т.д.). Дезадаптивними (неконструктивними) є стратегії, пов'язані з емоційним реагуванням у проблемній ситуації, запереченням стресової ситуації або відмовою від вирішення проблеми.

І. В. Малишев провів емпіричне дослідження, метою якого було вивчення взаємозв’язку соціально-психологічної адаптації та копінг-стратегій особистості в різних умовах соціалізації. Вибірку цього дослідження склали студенти у віці 19-20 років і співробітники служб поліції у віці 24-45 років [12].

На першому етапі дослідження вивчалися характеристики соціально-психологічної адаптації студентів та співробітників поліції. В результаті діагностики соціально-психологічної адаптації у більшості студентів (67%) виявлено високий рівень адаптаційних можливостей, у 23% випробуваних він середній (середнє арифметичне значення адаптивності – 142). Для співробітників поліції навпаки характерний середній рівень «адаптивності» (70%), у 28% співробітників він – високий та у 2% низький (середнє значення – 98). Інтегральний показник «дезадаптивності» 54% студентів має середнє значення, у 41% він низький і лише у 5% виявлено високий рівень «дезадаптивності». Дезадаптивність 94% піддослідних співробітників поліції знаходиться в межах норми (тобто має середнє значення), у 2% вона висока та у 4% – низька [12].

Другий етап дослідження включав вивчення основних копінг-поведінкових стратегій у стресових ситуаціях у студентів та співробітників поліції. Аналіз результатів діагностики показує, що для 69% студентів характерний копінг з орієнтацією на вирішення задачі (середнє арифметичне значення – 57,4), для 17% – копінг, орієнтований на емоції і для 14% - з орієнтацією на уникнення. У той же час у 58% службовців виявлено копінг, спрямований на вирішення задачі (СР, значення – 49,6), у 24% – копінг на уникнення (СР, значення – 47,8) і у 18% - копінг з орієнтацією на емоції [12].

Аналіз результатів вивчення виявлених копінг-стратегій та соціально-психологічної адаптації особистості службовців і студентів свідчить про те, що у випробуваних з вищим рівнем адаптаційних характеристик більшою мірою переважає копінг-стратегія з орієнтацією на вирішення проблеми, після чого слідує копінг, спрямований на уникнення або на емоції. Сюди насамперед відносяться молоді люди, які перебувають на ранньому етапі соціалізації, пов'язаним з навчанням, їх результати соціально-психологічної адаптації мають вищі значення, ніж у спеціалістів в екстремальних умовах професійної соціалізації. Відзначається позитивний вплив виявлених патернів копінг-поведінки на адаптаційні можливості особистості. Тобто простежується взаємозв'язок між рівнем соціально-психологічної адаптації та вибором відповідних копінг-стратегій поведінки.

Таким чином, представлені результати дослідження (кількісний та якісний аналіз психодіагностичних даних, статистичний аналіз) вказують на взаємозв'язок соціально-психологічної адаптації особистості та копінг-поведінкової стратегії. Це було чітко виявлено у більшості виявлених значущих кореляційних взаємозв'язках, що відображають різні способи подолання складних стресових ситуацій,

а також у результатах типологічного аналізу у різних групах піддослідних (високий та середній рівень адаптивності).

Характеристика соціально-психологічної адаптації особистості значної частини студентів визначено як високу, у службовців вона має середні значення (знаходиться в межах норми). Адаптаційні можливості особи, виражені у показниках соціально-психологічної адаптації, можуть бути значно вищими у разі вибору найбільш ефективних копінг-стратегій у стресових ситуаціях. Це явно проявляється у студентів, рівень адаптації яких відрізняється від рівня адаптації працівників поліції. Крім цього виявлено залежність між рівнем соціально-психологічної адаптації особистості та домінуючою копінг-поведінковою стратегією стресі, у представників двох соціалізованих груп (типологічний і кореляційний аналіз у вибірках досліджуваних). Можна точно сказати, що добре адаптована, соціально зріла та активна особистість, як правило, обирає копінг, спрямований на вирішення проблеми. У цьому випадку простежується певна модель патерна-копінг.

Крім цього виявлені схожі та відмінні риси в характеристиках соціально-психологічної адаптації та копінг-стратегій у випробуваних у різних умовах соціалізації. Майбутні фахівці більше адаптовані до стресових ситуацій, ніж службовці, що взаємодіють в екстремальних умовах. Вибір копінг-стратегій також різний у представників двох груп.

У іншому схожому дослідженні Безуглової А. та Васильєвої О. також підтверджуються гіпотези про те, що вираженість адаптації та стресостійкість особистості взаємопов'язані з особливостями її стратегій копінг-поведінки [2, с.196].

Привертає увагу виявлений дослідницями факт щодо загального низького рівня адаптації, конструктивності та нервово-психічної стійкості у працевлаштованих людей. Це дає підставу припускати,

що не лише трудова зайнятість населення зумовлює його рівень адаптивності та ставить питання про зв'язок соціально-психологічної адаптивності з переживаннями задоволеності життям, працею, задоволеністю сімейними відносинами, з екзистенційною втіленістю життя та способами реалізації вільного часу, що може являти собою перспективу подальших досліджень.

Проведене ними емпіричне дослідження ілюструє системну пов'язаність соціально-психологічної адаптації як зі стресостійкістю, і зі стратегіями копінг-поведінки. Виявлено прямі зв'язки позитивних предикторів адаптації з конструктивними стратегіями подолання. З результатів роботи виходить, що ні шляхом прояву агресивності, ні маніпуляціями не можна досягти достатнього рівня адаптації до соціального середовища, саморозуміння, прийняття інших, ресурсних рівнів психологічного здоров'я. У той же час, підвищуючи індекс конструктивності своєї поведінки, можна розвивати свої адаптивні можливості та стресостійкість.

Узагальнюючи основні теоретичні положення, висловлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників проблеми адаптації, можна зробити висновок, що:

1) адаптація – це цілісний, системний процес, що характеризує взаємодію людини з природним і соціальним середовищем. Виділення різних видів та рівнів адаптації певною мірою є штучним і служить цілям наукового аналізу та опису цього явища;

2) особливості процесу адаптації визначаються психологічними властивостями людини, рівнем її особистісного розвитку, що характеризується досконалістю механізмів особистісного регулювання поведінки та діяльності;

3) системоутворюючим фактором, що організує процес соціально-психологічної адаптації, є ціль, пов'язана з провідною потребою;

4) критеріями адаптованості можна вважати не тільки виживання людини та знаходження місця в соціальній структурі, а й загальний рівень психологічного здоров'я, здатність розвиватися в відповідно до свого життєвого потенціалу, суб'єктивне почуття самоповаги та осмисленість життя;

5) аналіз робіт вітчизняних дослідників, які займаються соціальною психологією, соціологією праці, психологією управління, показав, що можна виділити два базові варіанти розуміння сутності явища адаптації, в основу яких покладено відмінності за ознакою відносин суб'єкта та об'єкта адаптації: середовища та адаптанта:

- процес психологічної адаптації може супроводжуватися внутрішньоособистісними конфліктами, подолання яких багато в чому визначається адаптаційним потенціалом особистості;
- психологічна адаптація являє собою складний системний процес, в якому активна перебудова ціннісно-смислової сфери є провідним показником розвитку особистості та формування оптимального способу життєдіяльності у нових соціальних умовах.

Психічний захист – це система психічних механізмів, які оберігають Я особистості від негативних і психотравмуючих емоцій і переживань, зумовлених життєвими труднощами, проблемами і різними конфліктами, що приводять до кризи самоприйняття і самоповаги особистості, шляхом зміни сприйняття або ставлення до тривожних подій і ситуацій; трансформації отриманої інформації та створення псевдореальності з метою ослаблення руйнівного впливу дійсності на соціально-психологічну адаптацію людини та стабільність її внутрішньої регуляції. Копінг – це процес відносно тривалого усвідомленого подолання людиною впливу на неї психотравматичних ситуацій чи подій, що допомагає справитися з проблемою / загрозою, яка їх спричинила.

Навіть враховуючи очевидну несхожість копінгів і захистів, вони є спорідненими психічними феноменами і разом поєднуються у певну системну цілісність, виконуючи функцію відновлення психічної рівноваги та соціально-психологічної адаптації особистості, кожний – властивим йому способом. Проте, захисні механізми психіки та копінги є ситуативними за суттю: ефективне їх застосування в одній ситуації не означає аналогічної їх результативності в іншій, однак вибір копінг-стратегій та психічних захистів є типологічним – характерним для певної людини.

Можемо припустити, що якщо нова інформація не порушує картину світу людини та не втручається у її систему цінностей, людина схильна буде використовувати механізми психічного захисту (щоб зберегти їх стабільними), якщо ж травматичний для психіки людини вплив ситуації / події стосується необхідності корекції / кардинальної зміни / руйнування світосприйняття людини та її місця в житті – вона змушена буде долати проблему, звернувшись до копінгу (копінг-стратегії); й іноді захист використовується, коли немає змоги застосувати копінг-стратегію.

Виходячи з отриманих результатів, на практиці доцільно застосування спеціальних психологічних корекційних програм, спрямованих на подолання складних життєвих ситуацій. Більш ефективна реалізації психокорекційних програм можлива у межах спеціальних соціально-психологічних тренінгів.

Список використаних джерел:

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва, 1998. 373 с.
2. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» её бытия. *Психологический журнал.* 1993. №2. Т.14. С. 8–16.

3. Арендачук И. В. Издержки профессиональной социализации личности в деятельности социономического типа. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. 2012. №9(17). URL: http://sisp.nkras.ru/eru/issues/2012/9/arendachuk.pdf

4. Безуглова А., Васильева О. Особенности социально-психологической адаптации у лиц с разными стратегиями совладающего поведения. *Российский психологический журнал.* 2017. №4. Т.14. С.180–204.

5. Варнавських Н. М. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень. *Педагогіка і психологія*. 2002. №4. С. 109–115.

6. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. 2009. 336 с.

7. Журавлев А. Л., Соснин В. А., Красников М. О. Социальная психология: учебное пособие. 2006. 416 с.

8. Красильников И. А., Константинов В. В. Социально-психологическая адаптация личности и стратегии разрешения внутренних конфликтов. *Известия Самарского научного центра РАН.* 2009. № 4. С. 932–937.

9. Кримський С. Інтеріоризація. *Філософський енциклопедичний словник*. 2002. 742 с.

10. Куприн А. А. Специфика понимания адаптации в современной социальной психологии. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России.* 2009. № 1. С. 189–194.

11. Малкина-Пых И. Г. Стратегии поведения при стрессе. *Московский психологический журнал.* 2007. №12. С. 15–25.

12. Малышев И. В. Характеристика социально-психологической адаптации и копинг-стратегий личности в разных условиях социализации. *Современные исследования социальных проблем.* 2012. № 12. С. 23.

13. Обухова Ю. В. Особенности совладающего поведения студентов несоциономических специальностей в связи с особенностями их «Я-концепции». *Теоретические и практические аспекты психологии и педагогики: коллективная монография* / под ред. И. В. Андулян. 2015. С. 138–155.

14. Реан А. А., Кудашев А. Р., Баранов А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. 2006. 479 с.

15. Роджерс К. Клиент-центрированая психотерапия. 2002.

16. Ромм М. В. Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект. 2002.

17. Руденский Е. В. Социальная психология: курс лекций.1998. 224 с.

18. Сухов А. Н,. Бодалев А. А, Казанцев В. Н. Социальная психология: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. 2003. 600 с.

19. Церковский А. Л. Современные взгляды на проблему стрессоустойчивости. *Вестник Витебского государственного медицинского университета.* 2011. № 1. Т. 10. С. 6.

20. Чаплак Я., Андрєєва Я., Чуйко Г. Психічний захист і копінг-стратегії як складові системи соціально-психологічної адаптації особистості. *Psychological Journal.* 2020. Vol.6. Issue 8. P. 36–56.

21. Шамионов Р.М., А.А. Голованова. Социальная психология личности: учеб. пособ. для студ. высших учебных заведений. 2006. 264 с.

22. Шапкин С. А., Дикая Л. Г. Деятельность в особых условиях: компонентный анализ структуры и стратегий адаптации. *Психологический журнал*. 1996. № 1. Т. 17. С. 19–34.

23. Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989. V.56. P. 267–283.

24. Dombeck M. Coping Strategies and Defense Mechanisms: Questions

to Ask Oneself. *The European Journal of Psychiatry*. 21 (4). URL: https://www.pbmhmr.com/poc/view_doc.php?type=doc&id=9794&cn=353

25. Haan N. Coping and defense mechanisms related to personality inventories. *Journal of Consulting Psychology.* 1965. Vol. 29, № 4. P. 373–378.

26. Lazarus Richard S., Folkman Susan The concept of coping. *Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping.*1991. C. 189–206.

27. Nakano K. Coping strategies and psychological symptoms in a Japanese sample . *Journal of Clinical Psychology.* 1991. Vol. 47. № 3. P. 346–350.

28. Shek D. T. L. Reliance On Self or Seeking Help From Others: Gender Diferences in the Locus of Coping in Cinese Working Parents. *The Journal of Psychology.* 1992. Vol. 126. Issue 6. P. 671–678.

29. Thomae H. Das Individuum und seine Welt. Eine Personlichkeite theorie. 2 Vollig neu bearbeitete Auflage. *Verlag fur Psychologie*.1988. 218 p.

30. Honchar L., Derkachova O., Shakhrai V., Saienko V., Hladoshchuk O., Voropayeva T. Formation of psychological readiness of the teacher to implement information and communication technologies in professional activities. *International Journal of Education and Information Technologies.* 2021. Vol. 15(38). P. 364–371.

31. *Saienko V. G.,* Tolchieva H. V. *Conceptual community of psychological pedagogy challenges of human intelligence by influence of development of enterprise function.* Mechanisms of stimulation of socio-economic development of regions in conditions of transformation*:* Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. P. 302–313.

educational needs. Also the article identifies the prospects for the use of neuropsychological methods of psychophysical development correction of persons with special educational needs during the activities to improve the skills of teachers of educational institutions.

2.4. Діагностика та корекція психофізіологічних станів осіб з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти. У статті розкриті методи, які успішно реалізується у корекції порушень психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами. Нейропсихологічні методи корекції ґрунтуються на теорії системної динамічної локалізації вищих психічних функцій людини, гармонійний розвиток яких сприяє підвищенню успішності інтеграції та інклюзії студента з особливими освітніми потребами. Визначено перспективи використання нейропсихологічних методів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами під час проведення заходів щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти.

2.5. Socio-psychological adaptation and coping-strategies of the individual in different conditions of socialization. This article is dedicated to the study and analysis of adaptation and coping behavior phenomena. Different theoretical and methodological approaches to defining the concept of socialization of the individual and the stages of this process are compared as well. Also particular attention was paid to basic scientific concepts of social-psychological adaptation and coping behavior strategies. In conclusion it was demonstrated the results of empirical studies of coping behavior of the individual in different conditions of social activity and interaction.

2.5. Соціально-психологічна адаптація і копінг-стратегії особистості в різних умовах соціалізації. Статтю присвячено вивченню та аналізові феноменів адаптації та «долаючої» поведінки особистості. Порівнюються різні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття соціалізації особистості, етапів цього процесу. Досліджуються базові наукові концепції соціально-психологічної адаптації, стратегії копінг-поведінки. Також наводяться результати емпіричних досліджень копінг-поведінки особистості в різних умовах соціальної активності та взаємодії.

2.6. Ensuring the rights, freedoms and responsibilities of Ukrainian citizens in the conditions of democratic reforms. The article is devoted to the study of the essence, purpose and content of ensuring the rights, freedoms and responsibilities of the citizens of Ukraine in the context of democratic reforms. The influence of democratic reforms is analyzed. The author considers and studies the positions of the authors on this issue, and draws conclusions. The article notes the most common approaches

to the need for local government reforms as the future of a democratic Ukraine. Our own conclusions on the expediency of ensuring the rights, freedoms and responsibilities of the citizens of Ukraine in the context of democratic reform. The formation of a democratic state governed by the rule of law is impossible without recourse to the achievements of world culture and law, in particular. Legal culture is seen as a system of legal values that correspond to the level achieved in society and at the same time reflect in legal form the rights and freedoms of man and citizen, and other universal values. World experience shows that law is one of the main cultural values and is one of the forms of culture. The Ukrainian state is taking steps step by step to build a truly democratic society. Provisions of Art. 1 of the Constitution of Ukraine that Ukraine is a «rule of law» reflects our desire to live in a civil society where the protection of fundamental human and civil rights and freedoms must be effectively ensured by legal means.

The main feature of the rule of law is the rule of law, but no less important is the recognition of the priority of human and civil rights and freedoms. With the adoption of the Constitution of Ukraine (Chapter 2), the state proclaimed a number of rights and freedoms, and since the process of formation and development is long and protracted, it is necessary to create a concrete mechanism for exercising these rights. states. The real realization and protection of human rights can be ensured through the creation of democratic political institutions and organizations in society; and by providing legal and judicial guarantees and developing protection mechanisms. It is important that the citizens of Ukraine are guaranteed to go to court to protect their rights and freedoms.

2.6. Забезпечення прав, свобод та обов'язків громадян України в умовах демократичних реформ. Стаття присвячена дослідженні сутності, мети та змісту забезпечення прав, свобод та обов'язків громадян України в умовах демократичних реформ. Проаналізований вплив демократичних реформ. Автором розглянуто та вивчено позиції авторів щодо цього питання, та зроблено висновки. В статті зазначаються найбільш розповсюджені підходи щодо необхідності реформ місцевого самоврядування як майбутнього демократичної України. Наведені власні висновки щодо доцільності забезпечення прав, свобод та обов'язків громадян України в умовах демократичного реформування. Формування демократично-правової держави неможливе без звернень до здобутків світової культури і правової, зокрема. Правова культура розглядається як система правових цінностей, які відповідають рівню досягнутого в суспільстві і разом з тим відбивають у правовій формі права і свободи людини і громадянина, та інші загальнолюдські цінності. Світовий досвід показує, що право є основною з основних культурних цінностей і виступає однією з форм культури. Українська держава робить крок за кроком, аби побудувати справді демократичне суспільство.

Положення ст. 1 Конституції України про те, що Україна є «правова держава», віддзеркалює наше бажання жити в громадянському суспільстві, де юридичними засобами має бути реально забезпечено захист основних прав і свобод людини і громадянина.

Основна ознака правової держави - панування верховенства права, та не менш основною є визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина. З прийняттям Конституції України (розділ 2) держава проголосила цілий ряд прав та свобод, а так як процес становлення і розвитку тривалий та затяжний, то необхідно створити конкретні механізм реалізації цих прав, оскільки забезпечення, гарантування та реалізація прав людини є однією з найважливіших ознак правової держави. Справжнє здійснення і захист прав людини можливо забезпечити завдяки створенню демократичних політичних інституцій та організацій у суспільстві; а також шляхом надання правових та судових гарантій та вироблення механізмів здійснення захисту. Важливим є те, що громадянам України гарантується звернення до суду для захисту своїх прав і свобод.

PART 3
RED SLUDGE: A MODERN THREAT TO NATURE AND SOCIETY

РОЗДІЛ 3
ЧЕРВОНИЙ ШЛАМ: СУЧАСНА ЗАГРОЗА ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

3.1. Red sludge as a medical and environmental problem of modern society. The article is devoted to the study of red slime as a medical and environmental problem of modern society. The peculiarities of aluminum production, and the imperfection of recycling technology and excessive release of red sludge into the environment, which can lead to environmental catastrophe and increase the risk of poisoning in humans and animals, adversely affecting them.

3.1. Червоний шлам, як медико-екологічна проблема сучасного суспільства. Стаття присвячена дослідженню червоного шламу, як медико-екологічної проблеми сучасного суспільства. Розглянуто особливості алюмінієвого виробництва, та недосконаліть технології утилізації та надмірний викид червоного шламу в навколишнє середовище, що може привести до екологічної катастрофи та збільшує небезпечність виникнення у людей і тварин отруєнь, негативно впливаючи на їх здоров’я.

3.2. Peculiarities of toxic action of red sludge and its impact on human’s physical development and health and on animals. The article is devoted to the study of the peculiarities of the action of red sludge and its impact on the physical development and health of humans

and animals. The influence of red slime on structural and functional changes of the pituitary-adrenal system as a component of the stress link in the neurosecretory regulation of homeostasis has been studied.

3.2. Особливості токсичної дії червоного шламу та його вплив на фізичний розвиток і здоров`я людини та тварин. Стаття присвячена дослідженню особливості дії червоного шламу та його вплив на фізичний розвиток і здоров'я людини та тварини. Досліджено вплив червоного шламу на структурно-функціональні зміни гіпофізарно-надниркової системи, як складової стресерної ланки у нейросекреторній регуляції гомеостазу організму.

3.3. Structural and functional organization of the adenogypophysis-adrenal system in the normal and under action of red sludge components. The article is devoted to the study of the structural and functional organization of the adenohypophysis-adrenal glands in normal and under the action of components of red slime. The direct dependence on the duration of xenobiotics and the degree of destructive-degenerative changes in the humoral system is proved.

3.3. Структурно-функціональна організація системи аденогіпофіз-надниркові залози у нормі та при дії складових червоного шламу. Стаття присвячена дослідженню структурно-функціональної організації системи аденогіпофіз-надниркові залози у нормі та при дії складових червоного шламу. Доведена пряма залежність від тривалості надходження ксенобітиків та ступенем деструктивно-дегенеративних змін в гуморальній системі.

AUTHORS

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Alla Polovchenia, Candidate of Sciences in Law, Associate Professor at the Department of Law; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: apolovchenya@ukr.net; orcid.org/0000-0001-8512-3488

Половченя Алла Борисівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: apolovchenya@ukr.net; orcid.org/0000-0001-8512-3488

Andrii Zavhorodnii, Doctor of Sciences in Economics, Candidate of Sciences in Phisics and Mathematics, Professor, Deputy Director for Research; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: andrew-mdu@ukr.net; orcid.org/0000-0002-2598-2106

Завгородній Андрій Володимирович, доктор економічних наук, кандидат фізико-математичних наук, професор, заступник директора з наукової діяльності; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: andrew-mdu@ukr.net; orcid.org/0000-0002-2598-2106

Anna Nikora, Candidate of Sciences in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Special Education and Human Health; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: anna_nikora@ukr.net; orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9299-8450

Нікора Анна Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: anna_nikora@ukr.net; orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9299-8450

Anna Samoilenko, Master Student in Finance, Banking and Insurance; Mykolayiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine, e-mail: dominika.anna2000@gmail.com

Самойленко Анна Сергіївна, магістрантка спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: dominika.anna2000@gmail.com

Anna Starieva, Candidate of Sciences in Pedagogics, Associate Professor, Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»;

Mykolaiv, Ukraine; e-mail: starann61@ukr.net; orcid.org/0000-0002-3859-2633

Старєва Анна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, директор Миколаївського інституту розвитку людини Університету «Україна»; Миколаїв, Україна; e-mail: starann61@ukr.net; orcid.org/0000-0002-3859-2633

Daniel Palimąka, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Dariusz Rogowicz, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Filip Pokusa, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Gennady Vlasov, Associate Professor at the Department of Psychology, Special Education and Human Health Mykolayiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolayiv, Ukraine; e-mail: gennady_vlasov@hotmail.com ; orcid.org/0000-0002-1433-5704

Власов Геннадій Володимирович, доцент кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: gennady_vlasov@hotmail.com; orcid.org/0000-0002-1433-5704

Iwona Mstowska, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Józef Kaczmarek jr, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Kacper Pokusa, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Katarzyna Syrytczyk, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Kazimierz Łukawiecki, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Liudmyla Dombrovska, Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Education; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: dik43@ukr.net; orcid.org/0000-0001-5089-950X

Домбровська Людмила Вікторівна, кандидат економічних, доцент, керівник департаменту освітньої діяльності; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: dik43@ukr.net; orcid.org/0000-0001-5089-950X

Marek Janicki, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Maria Kapinus, Master student in Law; Mykolayiv Institute of Human Development, University of Ukraine; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: kapi_masha00@ukr.net.

Капінус Марія Андріївна, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальність 081 «Право», Миколаївський інститут розвитку людини Університет «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: kapi_masha00@ukr.net.

Mariola Macala, The Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland

Mirucki Bartosz, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Oleh Oliinyk, Candidate of Sciences in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Law; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: kaf.pravo.ukr@ukr.net; orcid.org/0000-0002-2325-4439

Олійник Олег Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент; доцент кафедри права; Миколаївський інститут розвитку людини Університет «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: kaf.pravo.ukr@ukr.net; orcid.org/0000-0002-2325-4439

Oleksandr Chumachenko, Candidate of Sciences in Biology, Associate Professor at the Department of Psychology, Special Education and Human Health, Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: youngmykolayiv@gmail.com ; orcid.org/0000-0001-8061-7964

Чумаченко Олександр Юрійович, кандидат біологічних наук, доцент кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини, Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: youngmykolayiv@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8061-7964

Oleksandr Melnyk, Candidate of Sciences in Technology, Head of the Department of Economics and Information Technologies; Mykolaiv Institute

of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: melnikaleksandr908@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9778-4109

Мельник Олександр Вікторович, кандидат технічних наук, завідувач кафедри економіки та інформаційних технологій; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: melnikaleksandr908@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9778-4109

Ruslan Skupskyi, Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head of the Department of Entrepreneurship, Management and Administration; Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: skuruslan@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1522-6101

Скупський Руслан Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, управління та адміністрування; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: skuruslan@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1522-6101

Ruslan Zubkov, Doctor of Sciences in Economics, Professor at the Department of Entrepreneurship, Management and Administration;Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: naukaua82@gmail.com ; orcid.org/0000-0002-8894-5724

Зубков Руслан Сергійович, доктор економічних наук, професор кафедри підприємництва, управління та адміністрування; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: naukaua82@gmail.com; orcid.org/0000-0002-8894-5724

Saienko Volodymyr, Doctor of Science in Organization and Management, Professor of the Department of Innovation Management; Academy of Management and Administration; Opole, Poland; e-mail: saienko22@gmail.com; ORCID ID https://orcid.org/0000-0003-2736-0017

Tadeusz Pokusa, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Tolchieva Hanna, PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Educational Research; Academy of Management and Administration; Opole, Poland; e-mail: asergeeva29@gmail.com; ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-7023-8194

Valentyna Mazur, Candidate of Sciences in Psychology, Associate Professor, Head of the Department of Psychology, Special Education

and Human Health, Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: vmazur53@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8236-3507

Мазур Валентина Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини, Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: vmazur53@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8236-3507

Valeriy Pozdeev, Doctor of Scinces in Physics and Mathematics, Professor, Professor at the Department of Computer Science, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: pozdeev1405@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1224-7329

Поздєєв Валерій Олександрович, доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри комп'ютерних наук; Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського; м. Миколаїв, Україна; e-mail: pozdeev1405@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1224-7329

Viktor Lyashenko, Associate Professor at the Department of Entrepreneurship, Management and Administration;Mykolaiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine; e-mail: LyashVV@i.ua ; orcid.org/0000-0002-3845-8792

Ляшенко Віктор Володимирович, доцент кафедри підприємництва, управління та адміністрування; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: LyashVV@i.ua; orcid.org/0000-0002-3845-8792

Vladyslav Kyrychuk, Postgraduate student, specialty 051 «Economics»; Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»; Kyiv, Ukraine; e-mail: vladkirichuk@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9925-809X

Киричук Владислав Геннадійович, аспірант, спеціальність 051 «Економіка»; ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; м. Київ, Україна; e-mail: vladkirichuk@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9925-809X

Volodymyr Vlasov, Candidate of Sciences in Politics, Associate Professor at the Department of Psychology, Special Education and Human Health; Mykolayiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolayiv, Ukraine; e-mail: vladimir_vlasov@hotmail.com; orcid.org/0000-0001-8657-2840

Власов Володимир Геннадійович, доктор філософії з політичних наук, доцент кафедри психології, спеціальної освіти і здоров'я людини; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»,

м. Миколаїв, Україна; e_mail: vladimir_vlasov@hotmail.com; orcid.org/0000-0001-8657-2840

Wojciech Duczmal, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Yevheniia Hnatenko, Associate Professor, Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor, Mykolayiv Institute of Human Development of University «Ukraine»; Mykolaiv, Ukraine e-mail: janie555@ukr.net; orcid.org/0000-0001-6201-6268

Гнатенко Євгенія Петрівна, доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, управління та адміністрування; Миколаївський інститут розвитку людини Університету «Україна»; м. Миколаїв, Україна; e-mail: janie555@ukr.net; orcid.org/0000-0001-6201-6268

SYSTEMY SPOŁECZNO-GOSPODARCZE REGIONU W WARUNKACH ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU: REALIZACJE I PERSPEKTYWY

SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: REALITIES AND PROSPECTS

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ РЕГІОНУ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Monograph

ISBN 978-83-66567-42-9

Формат 70 ∗ 100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 17.5 , тираж 100 пр.

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01